

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Kalium inname: risico van hyperkaliëmie?

Overzicht van beschikbare gegevens in
Nederland

**Dit rapport bevat een erratum d.d. 08-07-2015
op de laatste pagina**

RIVM Briefrapport 2015-0009

M.A.H. Hendriksen | C.T.M. van Rossum | D.L. van der A

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
*Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport*

Kalium inname: risico van hyperkaliëmie?

Overzicht van beschikbare gegevens in Nederland

**Dit rapport bevat een erratum d.d. 08-07-2015
op de laatste pagina**

RIVM Briefrapport 2015-0009

M.A.H. Hendriksen | C.T.M van Rossum | D.L. van der A

Colofon

© RIVM 2015

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), de titel van de publicatie en het jaar van uitgave.

Marieke Hendriksen (auteur), RIVM
Caroline van Rossum (auteur), RIVM
Daphne van der A (auteur), RIVM

Contact:
Dr. D.L. van der A
Centrum voor Voeding, Preventie en Zorg
Daphne.van.der.A@rivm.nl

Dit onderzoek werd verricht in opdracht van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, in het kader van Kennisvraag 5.4.1.B Voedingsstatusonderzoek onderdeel 3. Beleidsondersteuning t.b.v. Richtlijnen Goede Voeding

Dit is een uitgave van:
**Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu**
Postbus 1 | 3720 BA Bilthoven
Nederland
www.rivm.nl

Publiekssamenvatting

Kalium inname: risico van hyperkaliëmie?

Overzicht van beschikbare gegevens in Nederland

Kalium heeft een gunstig effect op de bloeddruk omdat het het bloeddrukverhogende effect van natrium (NaCl, 'keukenzout') tegenwerkt. Belangrijke bronnen van kalium zijn groente en fruit, aardappelen en vlees. Het is vrijwel onmogelijk om via voeding te veel kalium binnen te krijgen. Bij gezonde personen wordt bijna al het ingenomen kalium weer uitgescheiden via de nieren. De belangrijkste groep mensen die een risico kan lopen op een verhoogd kaliumgehalte in het bloed (hyperkaliëmie) zijn patiënten met ernstige nierschade. Zij zijn gebonden aan een kaliumbeperkt dieet. Ernstige hyperkaliëmie kan voor iedereen levensbedreigend zijn doordat hartritmestoornissen, een acute hartstilstand of spierverlammingen kunnen optreden.

Andere groepen zouden mogelijk risico kunnen lopen op hyperkaliëmie door een combinatie van factoren. Het gaat dan bijvoorbeeld om mensen die niet weten dat ze een verstoorde nierfunctie hebben, en daarnaast veel kalium via supplementen binnenkrijgen of tegelijkertijd bepaalde medicijnen gebruiken, zoals ACE-remmers (tegen hartklachten) of kaliumsparende diuretica ('plaspillen'). Hoe groot dit risico is tegen de achtergrond van de huidige kaliuminname in Nederland, is nu niet te zeggen. Hiervoor is verder onderzoek nodig.

Dit blijkt uit een eerste inventarisatie van het RIVM in opdracht van het ministerie van VWS. Hierin zijn beschikbare gegevens over de kaliuminname in Nederland en de potentiële risicogroepen voor hyperkaliëmie in kaart gebracht. De Gezondheidsraad (GR) bereidt momenteel een nieuw advies Richtlijnen Goede Voeding voor en kan deze informatie daarvoor gebruiken.

Aanleiding voor dit onderzoek is dat Nederlanders te veel zout binnenkrijgen. Gestimuleerd door het Nederlandse beleid om dit te verbeteren heeft de voedingsmiddelenindustrie aangegeven de hoeveelheid zout in de vorm van natriumchloride in producten te verlagen. Dit zou het risico op hoge bloeddruk en hart- en vaatziekten verkleinen. Een methode om het zoutgehalte in producten te verlagen is het gebruik van zoutvervangers, zoals kaliumchloride.

Kernwoorden: zoutreductie, kaliumchloride, hyperkaliëmie, risicogroepen, ernstige nierschade.

Synopsis

Potassium intake: risk for hyperkalaemia?

Inventory of available data in the Netherlands

Potassium has a beneficial effect on blood pressure levels because it counters the blood raising effect of sodium (NaCl, 'salt'). Important sources of potassium are fruit and vegetables, potatoes and meat. It is nearly impossible to get an overdose of potassium from natural food sources. Almost the entire daily intake of potassium is excreted by the kidneys in healthy individuals. The most important group at risk of developing abnormal high levels of potassium in the blood (hyperkalaemia) are patients with severe kidney damage. They need to follow a potassium-restricted diet. Severe hyperkalaemia can be life-threatening because it can cause cardiac arrhythmias, cardiac arrest or muscle weakness.

Other groups could potentially be at risk for developing hyperkalaemia by a combination of factors. For instance, individuals at risk are those who are not aware they have impaired renal function and at the same time take supplemental potassium or use certain medications such as ACE-inhibitors (heart medications) or potassium-sparing diuretics. The magnitude of this risk relative to the current potassium intake in the Netherlands is yet unknown. To answer this question more research is needed.

These results have been demonstrated in an inventory performed by the RIVM commissioned by the Ministry of Health, Welfare and Sport. In this inventory, available data on potassium intake in the Netherlands and the potential risk groups for developing hyperkalaemia are described. The Health Council of the Netherlands is currently preparing a new advisory report *Guidelines for a Healthy Diet* for which this information will be used.

This study was performed in the context of the high salt consumption of people in the Netherlands. To stimulate a healthy diet, the Dutch government has made voluntary agreements with the food industry to contribute to a lower salt intake by decreasing the salt (as sodium chloride) levels in processed foods. One method to reduce the salt content of foods is by using salt substitutes, such as potassium chloride.

Keywords: salt reduction, potassium chloride, hyperkalaemia, risk groups, severe kidney damage.

Inhoudsopgave

Samenvatting — 9

1 Inleiding — 11

- 1.1 Aanleiding — 11
- 1.2 Leeswijzer — 11

2 Normen voor kalium inname — 13

- 2.1 Aanbevolen dagelijkse hoeveelheid — 13
- 2.2 Bovengrens van kaliuminname — 13
- 2.3 Ondergrens bij kaliuminname — 14

3 Kaliumgehalte in voedingssupplementen en voedingsmiddelen — 15

- 3.1 Voedingssupplementen — 15
- 3.2 Voedingsmiddelen — 16
- 3.3 Mogelijke ontwikkelingen in het kaliumgehalte van producten — 17

4 Huidige kaliuminname in de Nederlandse bevolking — 19

- 4.1 Voedselconsumptiepeiling — 19
  - 4.1.1 Acute kaliuminname bij kinderen, volwassenen en ouderen — 19
  - 4.1.2 Bronnen van kalium op basis van VCP, inclusief supplementen — 22
  - 4.1.3 Gebruik van dieetzout — 22
- 4.2 Voedingsstatusonderzoek — 22
  - 4.2.1 Acute inname van kalium op basis van voedingsstatusonderzoek — 22
  - 4.2.2 Bronnen van kalium op basis van voedingsstatusonderzoek, inclusief supplementen — 23
  - 4.2.3 Gebruik van dieetzout — 23

5 Omvang van potentiële risicogroepen — 25

- 5.1 Nierschade — 25
- 5.2 Diabetes — 25
- 5.3 Hartfalen — 26
- 5.4 Overige risicogroepen en ziekten — 26
- 5.5 Medicatiegebruik — 26

6 Mogelijke consequenties te hoge kaliuminname voor de volksgezondheid — 29

7 Conclusies — 31

- Referenties — 33
- Bijlagen - Tabellen aanvullende analyses — 35

Samenvatting

De zoutinname in Nederland is te hoog. Gestimuleerd door het Nederlandse beleid heeft de levensmiddelenindustrie aangegeven de hoeveelheid zout in de vorm van natriumchloride in levensmiddelen te verlagen. Een deel van het natriumchloride zou mogelijk vervangen kunnen worden door kaliumchloride. Daarmee zou het risico op hypertensie en hart- en vaatziekten door een hogere inname van natriumchloride afnemen. Daar tegenover staat een mogelijk grotere kans op toxiciteit door hyperkaliëmie (een verhoogd kalium gehalte in het bloed) wat hart- en neurologische complicaties veroorzaakt.

Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft aan het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) gevraagd een eerste inventarisatie te maken van de beschikbare gegevens omtrent de kaliuminname in Nederland en de potentiële risicogroepen voor hyperkaliëmie.

Uit deze inventarisatie bleek dat de huidige mediane kaliuminname in Nederland iets lager ligt dan de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid (ADH). De ADH is de inname van een voedingsstof die voldoende is om de behoefte van bijna alle (97,5%) gezonde individuen in een bevolking te dekken. De bijdrage van supplementen aan de totale kaliuminname is minimaal, ook in personen met de hoogste kaliuminname.

Een kaliumtekort door een te lage kaliuminname uit de voeding komt nauwelijks voor. Gezonde personen kunnen een teveel aan kalium uit voedingsmiddelen of supplementen uitscheiden via de nieren. Een te hoge kaliuminname komt hierdoor weinig voor. Wel zijn er risicogroepen, zoals patiënten met ernstige nierschade. Bij deze personen wordt het kaliumgehalte in het bloed nauwkeurig gemonitord. Tevens staan zij onder begeleiding van een diëtist om de kaliuminname te beperken.

Verschillende factoren zoals ziekte of medicatiegebruik kunnen op zich de kalium concentratie in het bloed beïnvloeden, maar een wezenlijk risico op hyperkaliëmie wordt veelal veroorzaakt door een combinatie van factoren. Personen die ongemerkt een verstoorde nierfunctie hebben of niet weten dat ze diabetes hebben lopen hierdoor mogelijk een risico op hyperkaliëmie, vooral in combinatie met bepaald medicatiegebruik. Hoe groot dit risico is, is op dit moment niet te zeggen.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft aan het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) gevraagd een eerste inventarisatie te maken van de beschikbare gegevens omtrent de kaliuminname in Nederland en de potentiële risicogroepen voor hyperkaliëmie.

Aanleiding voor deze opdracht is dat de zoutinname in Nederland te hoog is en de levensmiddelenindustrie, gestimuleerd door het Nederlandse beleid, heeft aangegeven de hoeveelheid natriumchloride in levensmiddelen te verlagen. Een deel van het natriumchloride zou mogelijk vervangen kunnen worden door kaliumchloride. In België heeft de Hoge Gezondheidsraad (HGR) en het Wetenschappelijk Comité van het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) in april 2012 een gemeenschappelijk advies uitgebracht waarin zij pleiten tegen een algemene toepassing van kaliumsuppletie via de voeding als nutritionele preventie van hart- en vaatziekten ter aanvulling op de reductie van natriuminname via de voeding (1). In het advies wordt gesproken van *talrijke* personen bij wie het risico op toxiciteit te wijten aan hyperkaliëmie (een verhoogd kalium gehalte in het bloed), welke hart- en neurologische complicaties veroorzaakt, is verhoogd. In Nederland heeft de Gezondheidsraad zich hierover nog niet uitgesproken.

1.2 Leeswijzer

De normen voor kalium inname en de kaliumgehalten van voedingssupplementen en voedingsmiddelen worden respectievelijk beschreven in **hoofdstuk 2** en **hoofdstuk 3**. De huidige kalium inname in Nederland wordt in twee delen gepresenteerd: **Hoofdstuk 4.1** geeft de kalium inname geschat op basis van voedselconsumptieonderzoek weer. Hierbij worden ook de belangrijkste bronnen van kalium gepresenteerd. **Hoofdstuk 4.2** toont de kalium inname zoals vastgesteld in voedingsstatusonderzoek. Vervolgens geeft **hoofdstuk 5** een beschrijving van de potentiële risicogroepen voor hyperkaliëmie. Ten slotte wordt in **hoofdstuk 6** ingegaan op de mogelijke consequenties van een te hoge kalium inname voor de volksgezondheid en volgen in **hoofdstuk 7** de conclusies en enkele aandachtspunten voor vervolgonderzoek.

2 Normen voor kalium inname

Kalium is een mineraal en is samen met natrium en chloor een belangrijke factor voor de regulering van de bloeddruk en de vochtbalans in het lichaam. Ook zorgt kalium voor de geleiding van zenuwprikkels en het samentrekken van spieren. Een hoge kaliuminname heeft een verlagend effect op de bloeddruk en vermindert het effect van een te hoge natriuminname op de bloeddruk.

2.1 Aanbevolen dagelijkse hoeveelheid

In Nederland bestaan geen voedingsnormen voor kaliuminname. Op dit moment hanteert de Gezondheidsraad de normen van de Nordic Council voor voedingsstoffen waarvoor geen Nederlandse normen zijn opgesteld (2). De Nordic Council heeft in 2012 voor kalium een aanbevolen dagelijkse hoeveelheid (ADH) afgeleid van 3500 mg/d voor mannen en 3100 mg/d voor vrouwen. De ADH is de inname van een voedingsstof die voldoende is om de behoefte van bijna alle (97,5%) gezonde individuen in een bevolking te dekken.

2.2 Bovengrens van kaliuminname

De European Food Safety Authority (3) heeft geen veilige bovengrens voor kaliuminname vastgesteld, omdat er voor *gezonde volwassenen* geen aanwijzingen zijn dat een hoge kaliuminname uit *voedingsmiddelen* kan leiden tot risico's voor de gezondheid. Bij gezonde volwassenen zijn de nieren in staat om een teveel aan kalium in de urine uit te scheiden en treden er zeer geringe veranderingen van het kaliumgehalte in het bloed op.

Wel heeft het gebruik van kaliumsupplementen in een dosis van 5000 tot 7000 mg/dag *aanvullend op* de inname uit de voeding in enkele gevallen geleid tot problemen met het geleiden van zenuwprikkels en tot een verminderde hartfunctie in *ogenschijnlijk gezonde volwassenen* (3). Ook zijn er enkele gevallen gerapporteerd van maag- en darmklachten bij personen die kaliumsupplementen gebruikten naast kalium uit voeding (3). De dosering lag in deze gevallen tussen de 1000 en 5000 mg/dag. Deze klachten ontstonden waarschijnlijk door de vorm van het supplement (bijv. gel-vorm of slow-release kalium) in plaats van door de dosis.

Daarnaast zijn er risicogroepen waarbij problemen kunnen ontstaan bij verhoogde kaliuminnames. Zo kan door een verstoorde nierfunctie, waarbij de uitscheiding van kalium in de urine is beperkt, het kaliumgehalte in het bloed te hoog worden (> 5 mmol/L) en kunnen er mogelijk nadelige effecten ontstaan. Een stoornis in de uitscheiding van kalium waardoor het kaliumgehalte in het bloed stijgt, kan ontstaan door het gebruik van bepaalde medicijnen (bijv. angiotensine convertering enzyme (ACE) remmers, kaliumsparende diuretica, angiotensine-II-antagonisten en ontstekingsremmers) of door bepaalde ziektebeelden zoals diabetes, chronische of terminale nierschade en ernstig hartfalen. Bovengenoemde ziekten en medicijngebruik komen vaker voor op latere leeftijd. Daardoor neemt het risico op een stoornis in de

kaliumuitscheiding toe bij ouderen en stijgt het risico op hyperkaliëmie (3). In het ergste geval kan dit leiden tot een hartstilstand. In studies bij personen met nierschade en een verstoorde kaliumuitscheiding ontstond hyperkaliëmie bij een piekbelasting van 1000 mg kaliuminname uit supplementen of uit kaliumzouten aanvullend op de inname via de voeding (3).

Ook sporters die zware lichamelijke inspanningen verrichten leidend tot dehydratatie hebben een toegenomen risico op een hoog kaliumgehalte in het bloed bij een verhoogde kaliuminname.

2.3 Ondergrens bij kaliuminname

Een kaliumtekort door een te lage kaliuminname uit de voeding komt nauwelijks voor. Een tekort kan ontstaan na hevig braken, ernstige diarree en door het gebruik van plaspillen.

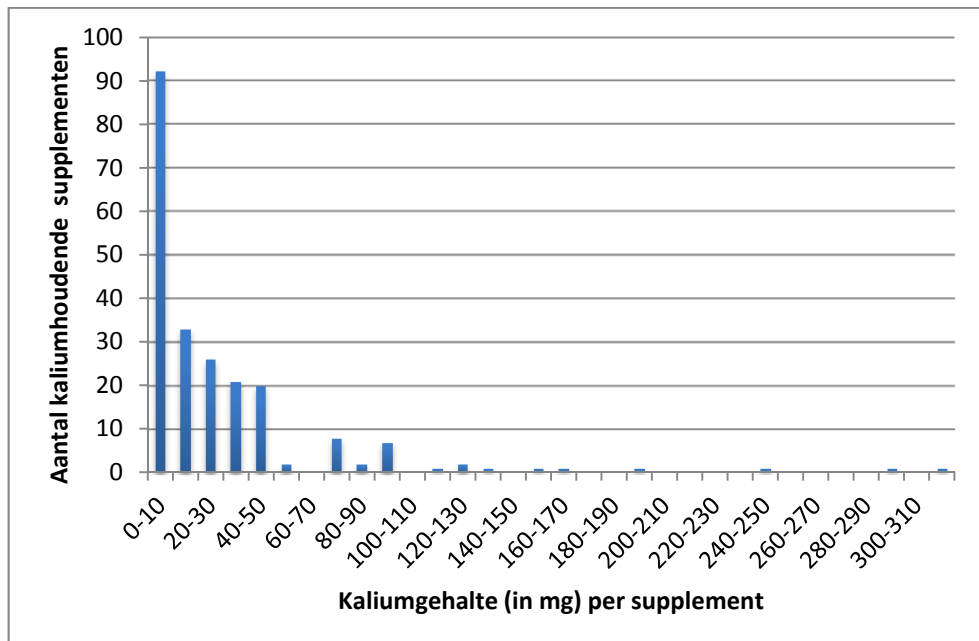

3 Kaliumgehalte in voedingssupplementen en voedingsmiddelen

3.1 Voedingssupplementen

De Nederlandse supplementendatabank (NES) bevatte in 2012 2.231 supplementen, waarvan 222 supplementen kalium bevatten (10%). De meeste kalium-houdende supplementen (83%) zijn multivitaminen en mineralen en bevatten een laag gehalte aan kalium. De meeste supplementen bevatten minder dan 10 mg kalium. Het gemiddelde kaliumgehalte is 30,5 mg per supplement.

Het maximale kaliumgehalte van een supplement in NES is 300 mg per dagelijkse dosering. In het NES bestand is nog een supplement opgenomen dat meer kalium bevat, maar dit supplement wordt door artsen voorgeschreven (en dus niet vrij verkrijgbaar) om een tekort aan kalium te voorkomen, in geval van gebruik van bepaalde plastabletten of diarree. De kans dat dit supplement geslikt wordt door risicogroepen voor hyperkaliëmie achten wij dan ook zeer klein. In **Figuur 1** staat de verdeling van de kaliumgehalten van kaliumhoudende supplementen in NES.

Figuur 1. Verdeling van de samenstelling van kalium-houdende supplementen (per verstrekkingvorm) op basis van de Nederlandse supplementendatabank (NES)(4), NES versie mei 2013

3.2 Voedingsmiddelen

In de NEVO tabel 2011 heeft 98% van de producten een kaliumwaarde. De meeste gegevens komen van fabrikanten (35%), uit analyses (26%) en uit tabellen uit het buitenland (17%). De overige gegevens zijn gebaseerd op inschattingen (13%) en op receptberekeningen (7%). De kaliumgehalten in NEVO geven het totale gehalte aan kalium in een product; op basis van de NEVO tabel kan geen onderscheid gemaakt worden tussen het kalium dat van nature in producten zit en dat wordt toegevoegd in de vorm van kaliumchloride. Op de voedingswaardedeclaratie van een voedingsmiddel hoeft het gehalte aan kaliumzout niet te worden vermeld. Op de ingrediëntenlijst moet wel het gebruik van kaliumzout genoemd worden.

Er bestaat een grote variatie in kaliumgehalten van producten in de NEVO tabel (**Tabel 1**). Voedingsmiddelen met het hoogste kaliumgehalte per 100g product zijn smaakversterkers met een laag natriumgehalte (zoals LoSalt zout Na⁻, strooi aroma Na⁻, ketjap zout Na⁻ en sambal oelek Na⁻) of gedroogde kruiden (kervel gedroogd, peterselie gedroogd of basilicum gedroogd). Deze producten worden echter maar in kleine hoeveelheden gegeten en dragen daarom dus weinig bij aan de totale kaliuminname. Ook groenten bevatten veel kalium per 100 g product.

Tabel 1: Kaliumgehalten (in mg/100 g) in de NEVO productgroepen op basis van NEVO 2011

	N	Mediaan	Min	Max
Aardappelen en andere knolgewassen	42	360	200	1700
Groenten	198	1235	960	3427
Peulvruchten	16	400	223	1370
Fruit	96	180	49	1500
Melk en melkproducten	142	147	1	1500
Graanproducten en bindmiddelen	86	200	2	1160
Vlees, vleeswaren en gevogelte	255	365	29	729
Vis en schaaldieren	74	273	58	690
Eieren	13	141	102	600
Suiker, snoep, zoet beleg en zoete sauzen	82	262	0	845
Gebak en koek	124	152	38	509
Alcoholische en niet-alcoholische dranken	157	57	0	661
Kruiden en specerijen	40	878	26	13000
Soepen	26	87	2	295
Brood	90	231	94	520
Hartig broodbeleg	6	500	108	537
Kaas	63	105	36	1300
Noten, zaden en snacks	77	270	50	1100
Samengestelde gerechten	58	193	58	351
Sojaproducten en vegetarische gerechten	32	263	54	6300
Vetten, oliën en hartige sauzen	103	37	0	520
Diversen	21	400	7	34600

3.3 **Mogelijke ontwikkelingen in het kaliumgehalte van producten**

De zoutinname in Nederland is te hoog. Daarom verlaagt de levensmiddelenindustrie, gestimuleerd door het Nederlandse beleid, de hoeveelheid natriumchloride in levensmiddelen. In het akkoord Verbetering Productsamenstelling (2014) geven verschillende partijen aan hoe zij zich de komende jaren in zullen zetten voor een gezonder productaanbod. In het akkoord wordt niet gecommuniceerd op welke manier de zoutverlaging behaald zou kunnen worden. M.a.w. vervanging van natriumchloride door kaliumchloride in producten wordt niet actief gestimuleerd.

Een deel van het natriumchloride in voedingsmiddelen zou vervangen kunnen worden door kaliumchloride. Er is aangetoond dat, theoretisch, een derde van het natriumchloride in brood vervangen kan worden door kaliumchloride (5). Kaliumchloride heeft echter een bittere smaak en beschikt niet over dezelfde technologische eigenschappen als natriumchloride. Kaliumchloride heeft bijvoorbeeld geen beschermende microbiologische functie; vervanging van natrium door kalium zal de houdbaarheid van het product verkorten. Kaliumchloride zal daardoor niet in alle producten gebruikt kunnen worden als vervanger van natriumchloride.

Op dit moment is er geen inzicht in het gebruik van kaliumchloride als vervanger van natriumchloride. Deze informatie wordt niet actief door de fabrikanten gedeeld. Omdat op de ingrediëntenlijst het gebruik van kaliumzout moet worden vermeld, is onderzoek op basis van etiketinformatie mogelijk. Het gehalte aan kaliumchloride in voedingsmiddelen waaraan kaliumchloride wordt toegevoegd is ook niet bekend. Dit komt omdat fabrikanten dit niet op de voedingswaardedeclaratie hoeven te vermelden.

In haar rapport "Monitoring van het gehalte aan keukenzout in diverse levensmiddelen 2013" (d.d. 15 mei 2014) geeft de NVWA aan dat kaliumchloride sporadisch wordt gebruikt als vervanger van natriumchloride in de 1097 door hen bemonsterde basisproducten (6). In NEVO kan geen onderscheid gemaakt worden tussen het kalium dat van nature in producten voorkomt, en het kalium dat door de industrie wordt toegevoegd in de vorm van kaliumchloride. Een stijging over de jaren van het kaliumgehalte binnen producten op basis van NEVO zou inzicht kunnen geven in het gebruik van kaliumchloride. Deze exercitie is nog niet uitgevoerd.

4 Huidige kaliuminname in de Nederlandse bevolking

4.1 Voedselconsumptiepeiling

In Nederland wordt de consumptie van voedingsmiddelen en inname van voedingsstoffen gemonitord met de voedselconsumptiepeiling (VCP). Op twee niet-aaneengesloten onafhankelijke dagen wordt de voeding over 24 uur nagevraagd. Voor de jongste en oudste leeftijdsgroepen wordt deze methodiek gecombineerd met dagboekjes. Kinderen tot 15 jaar en ouderen vanaf 70 jaar worden thuis geïnterviewd; volwassenen worden telefonisch geïnterviewd.

In de VCP 2007-2010 (7) is de voedselconsumptie gemeten bij kinderen en volwassenen in de leeftijd van 7 tot 69 jaar. In totaal deden 3.819 deelnemers aan dit onderzoek mee. In VCP Ouderen (8) is de voedselconsumptie gemeten bij zelfstandig wonende ouderen in de leeftijd van 70 jaar en ouder. Aan dit onderzoek namen in totaal 739 mannen en vrouwen deel.

In beide VCP rapporten wordt de *gebruikelijke* kaliuminname gerapporteerd. Dit is de gecorrigeerde inname waarbij met behulp van statistische methoden de dag-tot-dag variatie (binnen-persoonsvariatie) uit de ruwe data is gehaald. De *gebruikelijke* inname wordt gedefinieerd als de lange termijn gemiddelde inname van een individu.

Voor het risico op hyperkaliëmie is echter de *acute* inname van kalium van belang. Met acute (ook wel 'waargenomen' of 'eenmalige') inname wordt de inname gedurende een korte periode bedoeld, meestal één dag. Omdat een eenmalige hoge kalium inname mogelijk al kan leiden tot gezondheidseffecten is in deze rapportage de acute inname berekend. De kaliuminname in de volgende hoofdstukken wijkt daarom af van de gerapporteerde kaliuminname in de VCP rapporten.

4.1.1 Acute kaliuminname bij kinderen, volwassenen en ouderen

De mediane acute inname van kalium onder 7-8 jarige kinderen is 2280 mg/d. Dit betekent dat de helft van hen 2280 mg/dag of meer binnenkrijgt (voeding en supplementen samen). De mediane inname neemt toe met de leeftijd tot ongeveer 4000mg/d voor volwassen mannen en 3000 mg/d voor volwassen vrouwen. Voor de 50-plussers is de inname weer wat lager (**Tabel 2**).

Het 95ste percentiel (5% van de personen heeft een inname groter of gelijk aan deze waarde) van de kaliuminname varieert voor de verschillende leeftijdsgroepen tussen de 4408-6490 mg/d voor mannen en 4169-5349 mg/d voor vrouwen.

De helft van alle mannen heeft een kaliuminname boven de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid (3500 mg/d). Voor vrouwen in de leeftijd van 19 tot 30 (2770mg/d) en 31-50 jaar (3058mg/d) ligt de mediane inname onder de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid (3100 mg/d). Bij vrouwen in de leeftijd van 51-69 jaar ligt deze erboven (3251 mg/d).

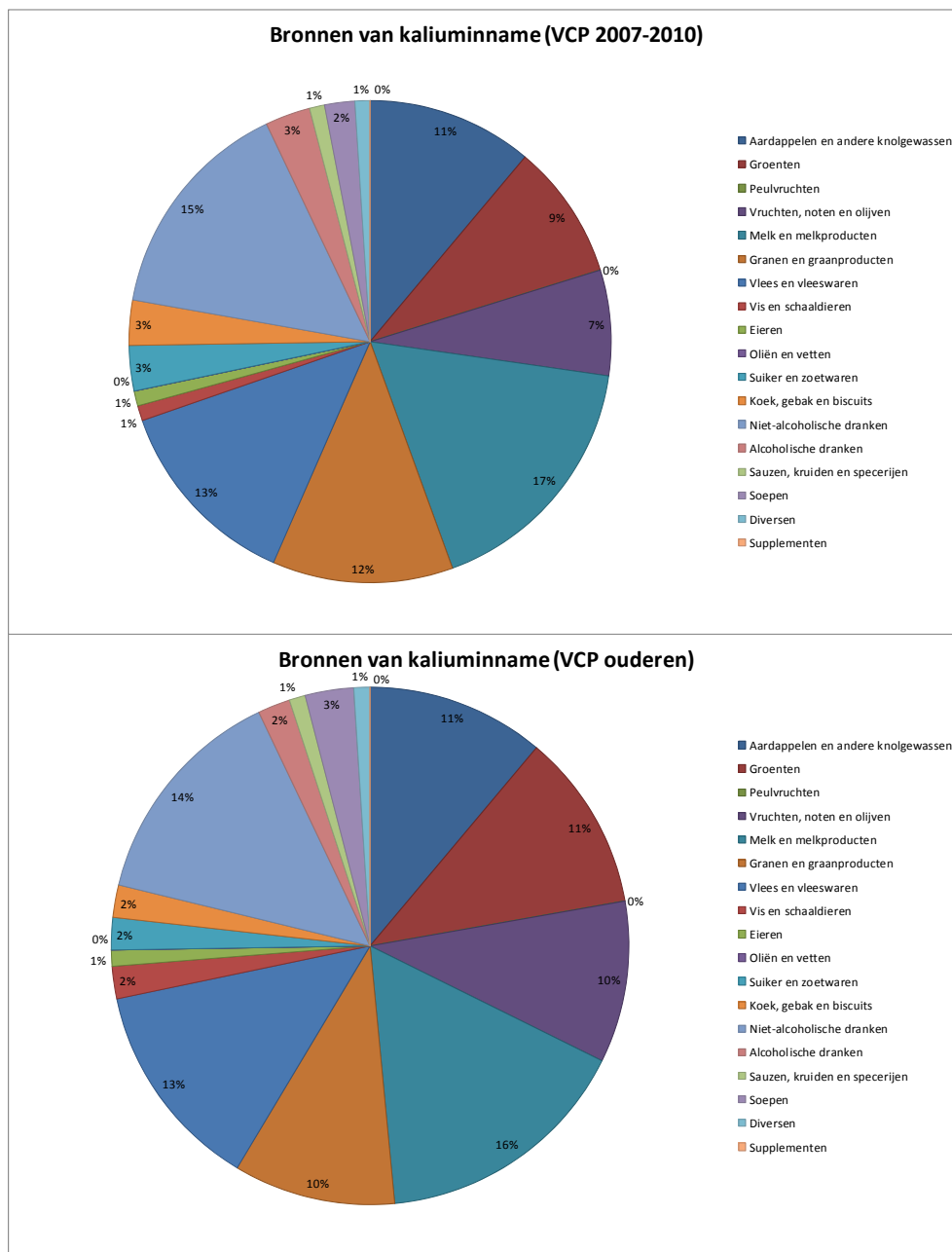
Tabel 2. Acute kaliuminname (mg/d) uit voedingsmiddelen en supplementen door kinderen en volwassenen in de leeftijd van 7-69 jaar, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP 2007-2010; 6638 observaties).

	Mediaan	Gemiddelde	P5	P95	P99
Kinderen 7-8 jaar	2280	2367	1236	3832	4624
Jongens 9-13 jaar	2664	2758	1307	4408	5546
Meisjes 9-13 jaar	2448	2502	1168	4169	5063
Jongens 14-18 jaar	3182	3315	1438	5457	6774
Meisjes 14-19 jaar	2544	2623	1288	4185	5462
Mannen 19-30 jaar	3657	3775	1613	6239	7970
Vrouwen 19-30 jaar	2770	2850	1300	4642	5777
Mannen 31-50 jaar	3948	4050	2049	6490	8022
Vrouwen 31-50 jaar	3058	3114	1560	4868	5910
Mannen 51-69 jaar	3772	3868	2001	6024	8058
Vrouwen 51-69 jaar	3251	3299	1645	5349	6893

De helft van de mannen ouder dan 70 jaar heeft een acute kaliuminname lager dan 3397 mg/d; bij vrouwen ouder dan 70 jaar heeft de helft een acute inname lager dan 3017 mg/d (**Tabel 3**). Bij zowel mannen als vrouwen ligt de mediane kaliuminname net onder de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid. Het 99ste percentiel van de kaliuminname ligt op 6040 mg/d voor mannen en 5174 mg/d voor vrouwen.

Tabel 3. Acute kaliuminname (mg/d) uit voedingsmiddelen en supplementen door ouderen in de leeftijd van 70 jaar en ouder, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Mediaan	P5	P95	P99
Mannen ≥ 70 jaar	3397	2153	5116	6040
Vrouwen ≥ 70 jaar	3017	1767	4474	5174

Figuur 1. Gemiddelde bijdrage van voedingsmiddelengroepen (EPIC-soft) aan kaliuminname voor kinderen en volwassenen van 7-69 jaar (VCP 2007-2010; N=3819) en ouderen ouder dan 70 jaar (VCP Ouderen, N=739).

4.1.2 *Bronnen van kalium op basis van VCP, inclusief supplementen*

De belangrijkste bronnen van kalium verschillen nauwelijks tussen kinderen en volwassenen en ouderen. In het huidige voedingspatroon zijn de belangrijkste bronnen melk en melkproducten (16-17%), niet-alcoholische dranken (14-15%), vlees en vleeswaren (13%), granen en graanproducten (10-12%) en aardappels en overige knollen (11%) (**Figuur 2**). Supplementen dragen nauwelijks bij aan de gemiddelde kaliuminname in de populatie; dat wil zeggen dat de inname gebaseerd op voedingsmiddelen en voedingsmiddelen én supplementen samen nagenoeg gelijk is.

Ook onder de 5% met de hoogste kaliuminname dragen supplementen nauwelijks bij aan de totale kaliuminname. Op slechts 0,2% (ouderen) tot 0,3% (kinderen en volwassenen) van de dagen wordt door deze groep een kaliumhoudend supplement gebruikt dat maximaal 0,3% (ouderen) tot 3% (kinderen en volwassenen) bijdraagt aan de kaliuminname.

Tevens verschilt bij personen met de hoogste kaliuminname de procentuele bijdrage van de productgroepen aan de totale kaliuminname nauwelijks van die van de totale populatie.

4.1.3 *Gebruik van dieetzout*

Alleen bij VCP Ouderen is nagevraagd of de deelnemers kaliumzout (LoSalt of Jozo Bewust) gebruiken als vervanging voor normaal tafelzout. Negen procent van de mannen en vrouwen ouder dan 70 jaar gebruikt kaliumzout als vervanging voor normaal tafelzout tijdens het bereiden van de maaltijd en twee procent voegt dit zout toe aan tafel (8). In VCP Ouderen is echter geen inschatting gemaakt van de bijdrage van kaliumhoudend tafelzout aan de totale kaliuminname. Het is daardoor onbekend of gebruikers van kaliumhoudend tafelzout ook een hogere kaliuminname hebben.

4.2 **Voedingsstatusonderzoek**

In 2006 en 2010 zijn 24-uurs urine studies uitgevoerd bij mannen en vrouwen van 19 tot 70 jaar in Doetinchem en omgeving (9). Op basis van de kaliumconcentratie in de urine monsters kan de kaliuminname per dag worden berekend. In 2006 namen 317 personen deel aan het onderzoek, in 2010 waren dit er 342. Personen met een nierziekte en zwangere vrouwen werden uitgesloten van deelname aan dit onderzoek.

4.2.1 *Acute inname van kalium op basis van voedingsstatusonderzoek*

In 2006 had de helft van de mannen en vrouwen een acute kaliuminname van respectievelijk 3016 mg/d en 2407 mg/d of meer (**Tabel 4**). In 2010 had de helft van de mannen een kaliuminname van meer dan 3128 mg/d en de helft van de vrouwen van meer dan 2587 mg/d. Voor zowel mannen als vrouwen lag de mediane kaliuminname onder de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid. Het 95ste percentiel van de kaliuminname lag bij mannen in 2006 op 5158 mg/d en in 2010 op 5415 mg/d. Bij vrouwen was dit in 2006 3928 mg/d en in 2010 4120 mg/d.

Tabel 4. Acute kaliuminname (mg/d) geschat op basis van 24-uurs urine-excretie onderzoek in 2006 en 2010 (24-uurs urineonderzoek in Doetinchem 2006 en 2010; N=317 in 2006 en N=342 in 2010).

Zie erratum aan het eind van dit document

	N	Mediaan	Gemiddelde	P25	P75
Mannen					
2006	137	3016	3043	2326	3549
2010	154	3128	3298	2532	3811
Vrouwen					
2006	180	2407	2469	1888	2886
2010	188	2587	2652	2183	3099

4.2.2 Bronnen van kalium op basis van voedingsstatusonderzoek, inclusief supplementen

In het voedingsstatusonderzoek is de voeding van de deelnemers niet nagevraagd en kunnen geen uitspraken gedaan worden over de bronnen van kalium. Wel is er nagevraagd of deelnemers een voedingssupplement gebruikten in de maand van het onderzoek.

In 2010 gebruikte 10% van de deelnemers een supplement dat kalium bevat. Eén supplement bevatte alleen kalium, de overige supplementen waren multivitaminen en mineralen supplementen. Het gemiddelde kaliumgehalte per supplement was 29 mg; het hoogste kaliumgehalte van een gebruikt supplement lag op 100 mg per supplement. De mediane kaliuminname bij gebruikers van kaliumsupplementen was 3161 mg/d; het 95ste percentiel binnen deze groep lag op 4778 mg/d. Deelnemers die geen kaliumsupplementen gebruikten hadden een iets lagere kaliuminname, in deze groep lag de mediane inname op 2721 mg/d (95ste percentiel 4674 mg/d).

4.2.3 Gebruik van dieetzout

In 2010 gaven 21 deelnemers aan dat zij een kaliumzout gebruikten in plaats van natriumzout als zout dat bij het eten wordt toegevoegd (LoSalt of Jozo Bewust). Dat is 7% van het totaal aantal deelnemers. Hun gemiddelde kaliuminname lag op 3033 mg/d; het 95ste percentiel lag op 5239 mg/d. Deelnemers die geen kaliumzout gebruikten hadden een gemiddelde kaliuminname van 2936 mg/d (95ste percentiel 4630 mg/d). De kaliuminname lag dus iets hoger bij deelnemers die aangaven kaliumzout te gebruiken.

5 Omvang van potentiële risicogroepen

Een stoornis in de uitscheiding van kalium waardoor het kaliumgehalte in het bloed stijgt, kan ontstaan door bepaalde ziektebeelden of door het gebruik van bepaalde medicijnen. Hieronder worden de potentiële risicogroepen beschreven en wordt een indicatie gegeven van hun omvang in Nederland. Al deze factoren kunnen op zich de kaliumconcentratie in het bloed beïnvloeden, maar een wezenlijk risico op hyperkaliëmie wordt veelal veroorzaakt door een combinatie van factoren.

5.1 Nierschade

Chronische nierschade (CNS) komt veel voor: volgens de Nierstichting heeft naar schatting ruim 10% van de Nederlandse bevolking enige vorm van chronische nierschade, waarvan een groot deel niet weet dat ze dit hebben. Een te hoge bloeddruk of diabetes kunnen nierschade veroorzaken. Chronische nierschade kan leiden tot ernstige nierschade, het laatste stadium voor nierdialyse of niertransplantatie. Dit aantal is veel lager; in 2010 is dit geschat op ongeveer 0,4% van de bevolking (61.500 personen)(10).

De ERA-EDTA registratie (Registry of the European Renal Association - European Dialysis and Transplant Association) verzamelt incidentie en prevalentie gegevens van patiënten die nierdialyse ondergaan (11). Schattingen laten zien dat in Nederland de incidentie (het aantal nieuwe ziektegevallen in een bepaalde periode) van personen met nierdialyse 0,11 per 1.000 per jaar is (omgerekend 1.814 personen in Nederland per jaar). De prevalentie (het aantal bestaande ziektegevallen op een bepaald moment) is 0,74 per 1.000 per jaar (omgerekend 12.561 personen in Nederland per jaar).

5.2 Diabetes

Uit schattingen op basis van huisartsenregistraties waren er op 1 januari 2011 801.000 mensen met diabetes gediagnosticeerd bij de huisarts (12). De prevalentie is het hoogst bij mannen en vrouwen tussen de 70 en 80 jaar. Ook het CBS heeft schattingen gemaakt van de prevalentie van diabetes in Nederland. Deze getallen zijn door de ondervraagden zelf gerapporteerd. Hieruit bleek dat ongeveer 716.000 mensen in Nederland diabetes hebben. Deze schatting ligt iets lager dan op basis van de huisartsenregistraties (12). In de monitoringsstudie 'NL de Maat' uitgevoerd in 2009-2010, is onderzoek gedaan naar het vóórkomen van diabetes (bekend en onbekend) in de algemene bevolking. Uit deze studie kwam naar voren dat 582.600 mensen in de leeftijd van 30-70 jaar diabetes hebben (13). Een kwart van de mensen bij wie diabetes werd vastgesteld, wist nog niet dat ze dat hadden. Het is de verwachting dat het aantal diabetespatiënten in de toekomst verder zal toenemen, vooral door vergrijzing van de bevolking.

5.3 Hartfalen

Ook de gegevens over hartfalen komen uit huisartsregistraties. Het aantal personen met hartfalen bedroeg op 1 januari 2011 naar schatting 141.600 (14). De prevalentie van hartfalen neemt sterk toe naar mate men ouder wordt. Tot 65-jarige leeftijd komt hartfalen nauwelijks voor, maar bij mannen en vrouwen van 65 jaar en ouder is de prevalentie respectievelijk 44,7 en 49,1 per 1.000 personen. Voor mannen en vrouwen van 85 jaar en ouder stijgt deze naar respectievelijk 153,9 en 149,3 per 1.000 personen. Op basis van de vergrijzing van de bevolking en de sterke relatie tussen leeftijd en het vóórkomen van hartfalen zal naar verwachting het absolute aantal personen met hartfalen toenemen.

5.4 Overige risicogroepen en ziekten

De omvang van het aantal sporters dat zware lichamelijke inspanning levert (zoals het lopen van een marathon) is niet bekend. Er bestaan nog enkele andere ziekten, zoals de ziekte van Addison, waarbij er een risico bestaat op het krijgen van hyperkaliëmie. Deze ziekten zijn zeldzaam en patiënten staan in deze gevallen onder controle van een arts die het kaliumgehalte in het bloed monitort.

5.5 Medicatiegebruik

In de GIP (Genees- en hulpmiddelen Informatie Project) databank verzamelt het College voor Zorgverzekeringen systematisch gegevens over de ontwikkelingen in het gebruik van geneesmiddelen (15). Deze gegevens worden door een groot aantal zorgverzekeraars ter beschikking gesteld. Het betreft informatie over middelen die extramuraal (d.w.z. buiten instellingen als ziekenhuizen en verpleeghuizen) zijn verstrekt en vergoed op grond van de Zorgverzekeringswet. Het GIP doet een kwaliteitscontrole op deze gegevens en corrigeert ze waar nodig. Een gebruiker is gedefinieerd als een patiënt die gedurende een kalenderjaar minstens één voorschrift voor het betreffende (hulp)middel heeft ontvangen. Doordat iemand in een jaar verschillende geneesmiddelen kan gebruiken, kunnen de gebruikersaantallen niet zomaar worden opgeteld. Deze database geeft daardoor geen inzicht in de het gebruik van meerdere medicijnen door één persoon.

In 2012 gebruikten 221.800 personen kaliumsparende diuretica, 1.108.500 personen ACE remmers en 978.300 personen angiotensine-II-antagonisten. Ook gebruikten 951.318 personen verschillende soorten medicatie waarbij mogelijk hyperkaliëmie kan ontstaan (15). In 2012 kregen 2.712.000 personen ontstekingsremmers (NSAIDs) op voorschrift van een arts. Echter, deze medicatie is ook zonder doktersrecept verkrijgbaar bij de drogist of supermarkt. Het daadwerkelijke aantal gebruikers van NSAIDs is daardoor niet bekend.

Tabel 1: Aantal gebruikers van medicatie (indeling volgens ATC classificatie) met mogelijk een negatief effect bij een verhoogde kaliuminname.

ACT groep	ATC subgroep	ATC classificatie	Gebruikers (2012)
Diuretica	Kaliumsparende middelen	C03D	138.000
	Diuretica met kaliumsparende middelen	C03E	84.000
Middelen aangrijpend op het renine-angiotensinesysteem	ACE-remmers	C09A	948.000
	ACE-remmers combinatiepreparaten	C09B	160.000
	Angiotensine-II-antagonisten	C09C	640.00
	Angiotensine-II-antagonisten combinatiepreparaten	C09D	321.000
	Overige middelen aangrijpend op het renine-angiotensinesysteem	C09X	16.000
Anti-inflammatoire en antireumatische middelen	Niet-steroïde anti-inflammatoire en antireumatische middelen	M01A	2.712.000
Cardiaca	Hartglycosiden (Digitalisglycodisen)	C01AA05	100.000
Immunosuppressiva	Calcineurineremmers	L04AD	14.000
Overige medicatie die risico geeft op hyperkaliëmie	Trimethoprim	J01EA01	139.000
	Ketoconazol	D01AC08	317.000
		J01AB02	2.000
	Fluconazaol	J02AC01	140.000
	Itraconazol	J02AC02	79.000
	Heparinegroep	B01AB	174.000
	Digoxine	C01AA05	100.000

6 Mogelijke consequenties te hoge kaliuminname voor de volksgezondheid

In België heeft de Hoge Gezondheidsraad (HGR) en het Wetenschappelijk Comité van het Federaal Agentschap voor de Veiligheid van de Voedselketen (FAVV) in april 2012 een gemeenschappelijk advies uitgebracht waarin zij pleiten tegen een algemene toepassing van kaliumsuppletie via de voeding als nutritionele preventie van hart- en vaatziekten ter aanvulling op de reductie van de natriuminname via de voeding (1). In het advies wordt gesproken van *talrijke* personen bij wie het risico op toxiciteit te wijten aan hyperkaliëmie, die hart- en neurologische complicaties veroorzaakt, is verhoogd.

Op basis van de informatie uit de voorgaande hoofdstukken kunnen wat betreft de kaliuminname de volgende risicogroepen worden geïdentificeerd:

1. Personen die niet weten dat ze een mogelijk risico hebben op hyperkaliëmie (bijv. NSAID gebruikers of personen met ongediagnosticeerde diabetes). Deze personen krijgen geen advies over kaliumbeperking. Het gebruik van kaliumhoudende supplementen of kaliumzout, waardoor de kaliuminname substantieel toeneemt, zou bij deze groep mogelijk tot problemen kunnen leiden;
2. Patiënten waarbij de kaliuminname wordt gemonitord omdat zij een hoog risico lopen op hyperkaliëmie. In deze groep krijgen de patiënten begeleiding van een diëtist om de kaliuminname te beperken. In deze groep zouden problemen kunnen ontstaan wanneer zij voedingsmiddelen consumeren die door vervanging een verhoogd kaliumgehalte hebben en waarbij het gehalte niet duidelijk wordt vermeld op het etiket.

Op dit moment is er weinig bekend over de huidige kaliuminname bij deze risicogroepen in de Nederlandse bevolking. Binnen de huidige opzet van de voedselconsumptiepeiling (VCP) kunnen deze groepen niet worden geïdentificeerd. Het is daardoor niet bekend of het voedingspatroon bij deze personen afwijkt van de algemene Nederlandse bevolking. Omdat deze kennis ontbreekt, kunnen risico's die mogelijk ontstaan door het vervangen van natriumchloride door kaliumchloride in voedingsmiddelen dan wel door het gebruik van kaliumhoudende supplementen of kaliumzout niet worden ingeschat.

Er zijn in de Nederlandse literatuur enkele gevallen beschreven waarin een verhoogde kaliuminname leidde tot hyperkaliëmie. In het eerste geval werd een hemodialysepatiënt opgenomen met ernstige hartritmestoornissen, waarna bleek dat deze persoon LoSalt gebruikte. In een ander geval werd een vrouw met een licht gestoorde nierfunctie die antihypertensiva gebruikte opgenomen met hyperkaliëmie na gebruik van LoSalt (16). In een derde geval werd een dialysepatiënt met hyperkaliëmie opgenomen omdat deze patiënt zijn brood had besmeerd met het product "Becel Pro-Active voor Goede Bloeddruk" en daardoor

ongemerkt zijn kaliuminname verhoogde (persoonlijke communicatie Nederlandse Diëtisten Vereniging). In alle drie de gevallen is de hoogte van de kaliuminname niet vastgesteld en daarmee is niet bekend op welk niveau van kaliuminname de hyperkaliëmie optrad. Incidenten als deze hoeven niet beschreven te zijn in de literatuur. Het is daarom mogelijk dat hyperkaliëmie ontstaan door een te hoge kaliuminname vaker voorkomt dan nu is beschreven.

7 Conclusies

- De huidige mediane kaliuminname in Nederland ligt iets lager dan de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid van 3500 mg/d voor mannen en 3100 mg/d voor vrouwen. Een kaliumtekort door een te lage kaliuminname uit de voeding komt nauwelijks voor.
- De belangrijkste bronnen van kalium zijn melk en melkproducten, niet-alcoholische dranken, en vlees- en vleeswaren. De bijdrage van supplementen aan de totale kaliuminname is minimaal, ook in de hogere percentielen van de kaliuminname. Het is onbekend hoe groot de bijdrage van tafelzout in de vorm van kaliumzout is aan de totale kaliuminname.
- Gezonde personen kunnen een teveel aan kalium uit voedingsmiddelen, kaliumzouten of supplementen uitscheiden via de nieren. Voor gezonde volwassenen is daarom geen bovengrens voor kaliuminname vastgesteld.
- Bij personen met nierschade en een verstoorde kaliumuitscheiding kan wel hyperkaliëmie ontstaan. Er zijn studies die dit laten zien bij een piekbelasting van 1000 mg kaliuminname uit supplementen of uit kaliumzouten aanvullend op de inname via de voeding.
- Personen met het hoogste risico op hyperkaliëmie zijn patiënten met ernstige nierschade. Bij deze personen wordt het kaliumgehalte in het bloed nauwkeurig gemonitord. Tevens staan zij onder begeleiding van een diëtist om de kaliuminname te beperken.
- Personen die ongemerkt een verstoorde nierfunctie hebben of niet weten dat ze diabetes hebben lopen mogelijk een risico op hyperkaliëmie, vooral in combinatie met bepaald medicatiegebruik. Er zijn hierover nog te weinig gegevens bekend om tot een kwantitatieve uitspraak te komen.
- De kaliuminname is in deze risicogroepen niet bekend, omdat in de VCP deze groepen niet onderscheiden kunnen worden.
- Kaliumgehalten van producten staan niet verplicht vermeld op de voedingswaardedeclaratie. Ook is er geen inzicht (bv in NEVO) of het natriumchloride in een product is vervangen door kaliumchloride. Op de ingrediënteninformatie moet wel kaliumzout vermeld worden, maar er is op dit moment geen systeem om dit voor de kaliumgehalten te monitoren.

Belangrijkste aandachtspunten voor vervolgonderzoek

1. Inzicht in de kaliuminname en het medicatie gebruik bij de verschillende risicogroepen in Nederland, met name bij risicogroepen die niet onder begeleiding staan van een diëtist;
2. Inzicht in het gebruik van kaliumchloride in voedingsmiddelen in Nederland, en naar de trend in het gebruik van kaliumchloride;
3. Risicoanalyse naar mogelijke gevolgen van een stijging van de kaliuminname door een toename van het gebruik van kalium-houdend zout in verschillende voedingsmiddelen bij potentiële risicogroepen (op basis van scenario analyse).

Door het beantwoorden van bovenstaande vragen zal een betere afweging gemaakt kunnen worden welke risico's er zitten aan het (mogelijke) toenemende gebruik van kaliumchloride. Op dat moment kunnen de voordelen afgewogen worden tegen de nadelen.

Dankwoord

Ter voorbereiding op dit briefrapport zijn Mw. Dr. L Brink (Voedingscentrum), Mw. Drs. C Grit (FNLI), Mw. W Remijnse en Dhr. H Brandts (Nederlandse Vereniging van Diëtisten, netwerk diëtisten Nierziekten), Mw. Dr. I van Dis (Nederlandse Hartstichting), Mw. Dr. ECG van Geffen (Nierstichting) en Prof. Dr. GJ Navis (UMCG, Interne geneeskunde en nefrologie) geconsulteerd vanwege hun specifieke expertises. Wij willen hen hierbij hartelijk danken voor hun medewerking.

Referenties

1. Wetenschappelijk comité van het federaal agentschap voor de veiligheid van de voedselketen en de Hoge Gezondheidsraad. Herformulering van levensmiddelen – zoutreductie. Gemeenschappelijk advies SciCom 05-2012 en HGR 8663.
2. Nordic Council of Ministers. Nordic Nutrition Recommendations 2012. Part 1. Summary, principles and use. 2013.
3. Scientific committee on Food Scientific Panel on Dietetic Products NaA. Tolerable upper intake levels for vitamin and minerals. European Food Safety Authority 2006.
4. Buurma-Rethans E, Fransen H, Ghameshlou Z. Een supplementendatabestand: behoeftes en acties. Voeding Nu. 2008;10:4.
5. Braschi A, Gill L, Naismith DJ. Partial substitution of sodium with potassium in white bread: feasibility and bioavailability. Int J Food Sci Nutr. 2009;60(6):507-21.
6. Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit. Monitoring van het gehalte aan keukenzout in diverse levensmiddelen 2013. 15 mei 2014.
7. van Rossum CTM, Fransen HP, Verkaik-Kloosterman J, Buurma-Rethans EJM, Ocké MC. Dutch National Food Consumption Survey 2007-2010: Diet of children and adults aged 7-69 years. 2011 RIVM report 350050006.
8. Ocké MC, Buurma-Rethans EJM, de Boer EJ, Wilson-van den Hooven C, Ghameshlou-Etemad Z, Drijvers JJJM, et al. Dutch National Food Consumption Survey Older Adults 2010-2012: Diet of community-dwelling older adults 2013 RIVM report 050413001.
9. Hendriksen MA, van Raaij JM, Geleijnse JM, Wilson-van den Hooven C, Ocke MC, van der A DL. Monitoring salt and iodine intakes in Dutch adults between 2006 and 2010 using 24 h urinary sodium and iodine excretions. Public Health Nutr. 2014;17(7):1431-8.
10. Nierstichting. Feiten en cijfers. Bussum: Nierstichting. Available from: www.nierstichting.nl/nieren/onzenieren/feiten-en-cijfers.
11. Zoccali C, Kramer A, Jager KJ. Chronic kidney disease and end-stage renal disease - a review produced to contribute to the report 'the status of health in the European union: towards a healthier Europe. NDT Plus. 2010.
12. Baan CA, Poos MJJC. Hoe vaak komt diabetes mellitus voor en hoeveel mensen sterven eraan? Bilthoven: RIVM; 2013 [17 april 2013]. [Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid]. Available from: <http://www.nationaalkompas.nl/gezondheid-en-ziekte/ziekten-en-aandoeningen/endocriene-voedings-en-stofwisselingsziekten-en-immuniteitsstoornissen/diabetes-mellitus/>.
13. Blokstra A, Vissink P, Venmans LMAJ, Holleman P, van der Schouw YT, Smit HA, et al. Nederland de Maat genomen, 2009-2010: Monitoring van risicofactoren in de algemene bevolking 2012 RIVM rapport 260152001.
14. Rutten FH, Poos MJJC, Engelfriet PM. Hoe vaak kom hartfalen voor en hoeveel mensen sterven er aan? Bilthoven: RIVM; 2014 [5 juni 2014]. [Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Nationaal Kompas Volksgezondheid]. Available from:

<http://www.nationaalkompas.nl/gezondheid-en-ziekte/ziekten-en-aandoeningen/hartvaatstelsel/hartfalen/>.

15. GIP databank [Internet]. College voor zorgverzekeringen (CVZ). [cited 22 augustus 2013]. Available from: <http://www.gipdatabank.nl/databank.asp>.

16. Geneesmiddelenbulletin. Waarschuwing tegen het gebruik van kalium bevattend mineraalzout door patiënten met gestoorde nierfunctie. 01 december 2013.

Bijlagen - Tabellen aanvullende analyses

Kalium inname in VCP Ouderen- gestratificeerde analyses

Tabel I. Acute en gebruikelijke inname van kalium (mg/d) uit voedingsmiddelen en supplementen door ouderen in de leeftijd 70 jaar en ouder, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Mediaan	Gemiddelde	P5	P95	Max
<i>Acute inname</i>					
Mannen	3428	3497	2295	5080	6249
Vrouwen	3027	2972	1841	4207	5332
<i>Gebruikelijke inname</i>					
Mannen	3446	?	2520	4560	?
Vrouwen	3005	?	2132	3928	?

Tabel II. Zoutgebruik tijdens bereiding en aan tafel, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Kaliumzout %	Overig zout %	Weet niet %	Nooit %
<i>Tijdens bereiding</i>				
Nooit	0	0	0	100
<1 dag per week	4,1	87,6	8,3	0
1-6 dagen per week	11,5	81,5	7,1	0
7 dagen per week	10,5	88,0	1,5	0
<i>Aan tafel</i>				
Nooit	0	0	0	100
<1 dag per week	0,9	97,3	1,8	0
1-6 dagen per week	14,5	83,3	2,2	0
7 dagen per week	4,5	95,5	0	0

Tabel III. Combinatie gebruik kaliumzout aan tafel en tijdens bereiding, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Nooit	Aan tafel <1 dag per week	1-6 dagen per week	7 dagen per week
<i>Tijdens bereiding</i>				
Nooit	69,1	6,4	12,9	11,3
<1 dag per week	89,1	10,6	0,4	-
1-6 dagen per week	76,0	7,0	15,4	1,3
7 dagen per week	70,5	9,1	16,4	4,0

Tabel IV. Gebruik toegevoegd zout en dieetzout in VCP Ouderen voor mannen en vrouwen, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Totaal %	Mannen %	Vrouwen %
<i>Gebruik van toegevoegd zout tijdens bereiding van maaltijd</i>			
Nooit	14,3	18,3	11,8
<1 dag per week	6,4	3,9	8,0
1-6 dagen per week	21,4	19,9	22,4
7 dagen per week	57,3	57,7	57,1
Onbekend	0,6	0,3	0,7
<i>Type zout dat wordt gebruikt tijdens bereiding van maaltijd</i>			
Geen toegevoegd zout	14,9	18,6	12,5
Kaliumzout (dieetzout)	8,7	7,4	9,6
Ander zout	73,5	69,0	76,4
Weet het niet/onbekend	2,9	5,0	1,5
<i>Gebruik van toegevoegd zout aan tafel</i>			
Nooit	72,3	58,1	81,7
<1 dag per week	8,3	13,0	5,2
1-6 dagen per week	15,1	21,9	10,6
7 dagen per week	4,2	6,8	2,5
Onbekend	0,1	0,2	0,0
<i>Type zout dat wordt gebruikt aan tafel</i>			
Geen toegevoegd zout	72,4	58,1	81,7
Kaliumzout (dieetzout)	2,4	4,4	1,2
Ander zout	24,7	36,7	16,8
Weet het niet/onbekend	0,5	0,7	0,3

Tabel V. Gebruik toegevoegd zout en dieetzout bij gerapporteerde diabetes, beroerte, hartaanval en hypertensie over het afgelopen jaar, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739)

	Diabetes		Beroerte		Hartaanval		Hypertensie	
	Ja (%)	Nee (%)	Ja (%)	Nee (%)	Ja (%)	Nee (%)	Ja (%)	Nee (%)
<i>Type zout dat wordt gebruikt tijdens bereiding van maaltijd</i>								
Dieetzout	8,2	8,8	9,3	8,7	7,8	8,8	9,4	8,5
Overig zout	74,1	73,5	60,9	74,1	51,8	74,4	77,5	71,9
Weet het niet/onbekend	1,1	2,9	-	2,8	-	2,8	1,7	3,2
Geen zout toegevoegd	16,7	14,7	29,8	14,3	40,4	14,0	11,5	16,4
<i>Type zout dat wordt gebruikt aan tafel</i>								
Dieetzout	1,0	2,6	5,0	2,3	7,2	2,3	0,7	3,2
Overig zout	25,3	24,7	23,5	24,8	26,7	24,7	22,3	25,8
Weet het niet/onbekend	0,4	0,5	2,7	0,4	-	0,5	-	0,7
Geen zout toegevoegd	73,2	72,2	68,8	72,5	66,1	72,6	77,0	70,3

Tabel VI. Actuele kaliuminname (gemiddelde van 2 observatie dagen) (mg/d) uit voedingsmiddelen en supplementen door ouderen in de leeftijd 70 jaar en ouder, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Mediaan	Gemiddelde	P5	P95	Max
<i>Zout toegevoegd tijdens bereiding</i>					
Geen zout toegevoegd	2949	3070	1219	4696	6249
Dieetzout	3246	3185	1476	4416	5941
Overig zout	3239	3195	1850	4482	6109
Weet het niet/onbekend	3561	3343	2057	4586	4767
<i>Zout toegevoegd aan tafel</i>					
Geen zout toegevoegd	3233	3146	1845	4388	6249
Dieetzout	3189	2972	1703	3757	5263
Overig zout	3172	3292	2159	4938	5941
Weet het niet/onbekend	2989	3534	2014	4864	5244
<i>Diabetes*</i>					
Ja	3180	3128	2113	4475	5941
Nee	3235	3183	1837	4514	6249
<i>Beroerte*</i>					
Ja	3031	3346	1703	5271	5946
Nee	3231	3170	1840	4456	6249
<i>Hartaanval*</i>					
Ja	2778	2596	1279	4190	4898
Nee	3236	3198	1852	4521	6249
<i>Hypertensie*</i>					
Ja	3028	3025	1843	4491	5332
Nee	3271	3244	1983	4489	6249

* Nagevraagd over het afgelopen jaar

Tabel VII. Kaliuminname op één dag (mg/d) uit voedingsmiddelen en supplementen door ouderen in de leeftijd 70 jaar en ouder, gewogen voor demografische factoren, seizoen en dag van de week (VCP Ouderen; N=739).

	Mediaan per dag	Gemiddelde per dag	P5 per dag	P95 per dag	Max
Mannen	3394	3497	2101	5293	7294
Vrouwen	2974	2972	1282	4572	5518
<i>Zout toegevoegd tijdens bereiding</i>					
Geen zout toegevoegd	2915	3070	1563	4977	7294
Dieetzout	3090	3185	1530	4485	6562
Overig zout	3145	3195	1741	4873	7039
Weet het niet/onbekend	3596	3343	1971	4524	5535
<i>Zout toegevoegd aan tafel</i>					
Geen zout toegevoegd	3086	3146	1707	4816	7294
Dieetzout	2843	2972	1525	4315	5610
Overig zout	3138	3292	1758	5210	6562
Weet het niet/onbekend	3425	3534	2288	5102	5614
<i>Diabetes*</i>					
Ja	3002	3128	1900	4540	6562
Nee	3115	3183	1707	4914	7294
<i>Beroerte*</i>					
Ja	2907	3346	1754	5417	7294
Nee	3104	3170	1718	4841	7039
<i>Hartaanval*</i>					
Ja	2644	2596	488	4622	5098
Nee	3116	3198	1746	4871	7294
<i>Hypertensie*</i>					
Ja	3005	3025	1222	4650	5555
Nee	3205	3244	1772	5003	7294

* Nagevraagd over het afgelopen jaar

Bilthoven: 8 juli 2015

Onderwerp: erratum bij briefrapport 2015-0009

In het RIVM-briefrapport 2015-0009, getiteld: 'Kalium inname: risico van hyperkaliëmie? Overzicht van beschikbare gegevens in Nederland', is helaas een fout opgetreden.

De conversiefactor waarmee de inname van kalium is berekend uit de kaliumexcretie in 24-uurs urine moet 77% zijn in plaats van 90%. Hierdoor wijzigen de berekende innamecijfers in tabel 4 en de beschrijving hiervan in paragraaf 4.2, Hoofdstuk 7 en de samenvatting. De kaliuminname o.b.v. het voedingsstatusonderzoek komt iets hoger uit en ligt hiermee in lijn met de VCP.

Met vriendelijke groet,

Prof. Dr. Ir. A. Jantine Schuit
Hoofd Centrum Voeding, Preventie en Zorg

Wijzigingen Samenvatting, pagina 9

In de samenvatting is de volgende zin gewijzigd op basis van de gewijzigde Tabel 4. De gewijzigde tekst is onderstreept.

Uit deze inventarisatie bleek dat de huidige mediane kaliuminname in Nederland rond de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid (ADH) ligt.

Wijzigingen Tabel 4, pagina 23

De getallen in tabel 4 (pagina 23) zijn niet correct. De juiste tabel staat hieronder.

Tabel 4. Acute kaliuminname (mg/d) geschat op basis van 24-uurs urine-excretie onderzoek in 2006 en 2010 (24-uurs urineonderzoek in Doetinchem 2006 en 2010; N=317 in 2006 en N=342 in 2010).

	N	Mediaan	Gemiddelde	P25	P75
Mannen					
2006	137	<u>3525</u>	<u>3557</u>	<u>2719</u>	<u>4148</u>
2010	154	<u>3656</u>	<u>3855</u>	<u>2960</u>	<u>4454</u>
Vrouwen					
2006	180	<u>2813</u>	<u>2885</u>	<u>2206</u>	<u>3373</u>
2010	188	<u>3024</u>	<u>3100</u>	<u>2552</u>	<u>3622</u>

Wijzigingen Paragraaf 4.2, pagina 23 en 24

In paragraaf 4.2 worden de resultaten beschreven op basis van tabel 4. De juiste beschrijving van deze paragraaf is hieronder weergegeven. De gewijzigde tekst is onderstreept.

4.2 Voedingsstatusonderzoek

In 2006 en 2010 zijn 24-uurs urine studies uitgevoerd bij mannen en vrouwen van 19 tot 70 jaar in Doetinchem en omgeving (9). Op basis van de kaliumconcentratie in de urine monsters kan de kaliuminname per dag worden berekend. In 2006 namen 317 personen deel aan het onderzoek, in 2010 waren dit er 342. Personen met een nierziekte en zwangere vrouwen werden uitgesloten van deelname aan dit onderzoek.

4.2.1 Acute inname van kalium op basis van voedingsstatusonderzoek

In 2006 had de helft van de mannen en vrouwen een acute kaliuminname van respectievelijk 3525 mg/d en 2813 mg/d of meer (**Tabel 4**). In 2010 had de helft van de mannen een kaliuminname van meer dan 3656 mg/d en de helft van de vrouwen van meer dan 3024 mg/d. Voor zowel mannen als vrouwen lag de mediane kaliuminname rond de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid. Het 95ste percentiel van de kaliuminname lag bij mannen in 2006 op 6030 mg/d en in 2010 op 6329 mg/d. Bij vrouwen was dit in 2006 4591 mg/d en in 2010 4816 mg/d.

4.2.2 Bronnen van kalium op basis van voedingsstatusonderzoek, inclusief supplementen

In het voedingsstatusonderzoek is de voeding van de deelnemers niet nagevraagd en kunnen geen uitspraken gedaan worden over de bronnen van kalium. Wel is er nagevraagd of deelnemers een voedingssupplement gebruikten in de maand van het onderzoek.

In 2010 gebruikte 10% van de deelnemers een supplement dat kalium bevat. Eén supplement bevatte alleen kalium, de overige supplementen waren multivitaminen en mineralen supplementen. Het gemiddelde kaliumgehalte per supplement was 29 mg; het hoogste kaliumgehalte van een gebruikt supplement lag op 100 mg per supplement. De mediane kaliuminname bij gebruikers van kaliumsupplementen was 3694 mg/d; het 95ste percentiel binnen deze groep lag op 5586 mg/d. Deelnemers die geen kaliumsupplementen gebruikten hadden een iets lagere kaliuminname, in deze groep lag de mediane inname op 3187 mg/d (95ste percentiel 5464 mg/d).

4.2.3 Gebruik van dieetzout

In 2010 gaven 21 deelnemers aan dat zij een kaliumzout gebruikten in plaats van natriumzout als zout dat bij het eten wordt toegevoegd (LoSalt of Jozo Bewust). Dat is 7% van het totaal aantal deelnemers. De mediane kaliuminname lag op 3231 mg/d; het 95ste percentiel lag op 6124 mg/d. Deelnemers die geen kaliumzout gebruikten hadden een mediane kaliuminname van 3235 mg/d (95ste percentiel 5411 mg/d).

Wijzigingen H7 Conclusies, pagina 31

In hoofdstuk 7 is op basis van de gewijzigde Tabel 4 de volgende zin gewijzigd. De gewijzigde tekst is onderstreept.

- De huidige mediane kaliuminname in Nederland ligt rond de aanbevolen dagelijkse hoeveelheid van 3500 mg/d voor mannen en 3100 mg/d voor vrouwen. Een kaliumtekort door een te lage kaliuminname uit de voeding komt nauwelijks voor.

RIVM

De zorg voor morgen begint vandaag